

УДК 821.161.2“18/19”-1.09І.Франко:1

АРХЕТИП МАТЕРІ-ПРИРОДИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Лідія Вербицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У статті простежено філософію архетипу матері-природи в поетичній творчості І. Франка, досліджено взаємозалежність природного та людського світів в межах Франкової натурфілософії.

Ключові слова: архетип, дуалізм, натурфілософія, персоніфікація, полівалентність, полярність.

“В природи нема ні ядра, ні лупини,
У всім вона одна і усе вона інна;
Ти тільки над тим сильно думай щоднини,
Чи сам ти ядро, чи лупина” [9, т. 2, с. 365].

“Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык” [7, с. 149].

Одвічна парадигма “людина ~ природа” не втрачала своєї актуальності в жодну відому людству історичну епоху. Вже з початку свого існування людина практично освоювала природу, соціалізувала її, символічно осмислювала, зрештою, боролася з природними силами. “На ранній зорі свого доісторичного існування пранарод, від якого пішли індоєвропейські племена (в тому числі і слов’яни), жив тим простим, безпосереднім життям, яке встановлюється матір’ю-природою” [1, с. 57] – слушно зазначає А. Афанасьєв. Епіцентром людських роздумів була природа, пошук пояснення її законів. В процесі розвитку свого мислення людина, зрештою, сама для себе створила міфологічний світогляд, який з часом оформився у філософський. Т. Волкова слушно зауважує, що “колись філософія і поезія, становлячи одне ціле, мали один предмет пізнання – людину в її відношеннях до суспільства, до природи” [2, с. 41]. Отже, філософія і поезія слугували двома формами пізнання світу. Порівняно нещодавно література виокремилася із філософії. Зокрема ще в часи І. Франка у вищих навчальних закладах на філософському факультеті вивчали і філологічні дисципліни. Власне вчений ступінь доктора філософії І. Франко і здобув у Віденському університеті. Поет розглядає природу передовсім як джерело поезії, про що свідчить глибока тенденційність цього образу у віршах Каменяра:

І хай, мов перла, в ум його [чоловіка. – В.Л.]
западе на свободі

Або ж: хоч часть тої поезії,
що розлилась в природі! [9, т. 3, с. 44].

Ті гори, ліси і спадисті стежки –
Поезії, певно, в тім маса [9, т. 3, с. 255].

Філософську поетичність природи автор намагається розкрити в полівалентності символіки цього образу. Характерний для Франкової лірики мотив весняного пробудження стосується як землі-матері, так і матері-природи. Настроєві фрейми природи відповідають стану душі поета. В її динамізмі І. Франко висловлює заклик до нових рішучих дій, критику закостенілості. Водночас із тим почуттєва сфера поета яскраво проглядається крізь динаміку природних образів:

Оживає помертвіла
Природа наново.
Оживає, розриває
Пути зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії [9, т. 1, с. 28].

І. Франко вірить у могутність “свіжих сил” та здійснення “свіжих надій”, сподівається на весну в суспільстві і в душі кожного. Персоніфікована природа не лише обновляється й оживає:

Таємна дрож проходить по природі,
Дожданка воскресних, світлих днів [9, т.3, с.116].

Природа-мати настроєво суголосна зі станом душі народу в поезіях І. Франка, їй притаманна рухливість, а також запахові “змисли”:

Сміялася в пишноті весняній
Природа, пахощами вся облита [9, т. 3, с. 163].

Образ природи як персоніфіковане уособлення динаміки та краси, спричинене весняним оживленням, як бачимо, притаманний не тільки циклу “Веснянки”, а проходить крізь усю поезію Каменяра (зокрема збірки “Semper tiro”, “Із літ моєї молодості”), де:

Весна воскресла й облила
Природу морем краси,
Мов мати доню вквітчану взяла
В любові обійми й доброти [9, т. 3, с. 284].

Порівняння природи з молодою дівчиною, яка є або донею матері-весни, або “мов дівчина в неділю, ...вбрана вся, І наче щастя в серці, Така її краса” [9, т. 3, с. 325], усталілося в поезії І. Франка. Такі порівняння він вживає з метою наповнити образ природи красою, яка повинна царювати в душі людини.

Разом із красою і динамічністю І. Франко у філософію образу природи вкладає спокій. Природа як символ заспокоєння, куди людина втікає від нега-

раздів і бід, внутрішнього болю, роздратування, недоумства і безглуздості у суспільному житті:

Геть відси, геть! В пустиню, в поле, в ліс!
Де б щохвилини отакі картини
Важкий в душі не діяли розріз! [9, т. 3, с. 24].

Це свого роду біографічний аспект Франкової поезії, бо автор сам часто втікав до природи, щоб відпочити думками, знайти хвилиний спокій, помріяти про власну силу та могутність. Серед лісу, біля річки, у горах – тоді поет вважав: “безмірну силу чуєш у руках і весь ростеш у безмір...” [9, т. 3, с. 14]. Пригадаймо своєрідну сповідь І. Франка Климентині Попович, коли він зізнався про своє бажання жити серед природи (якби не щоденні життєві потреби), бо тут голос поета міцніє, І. Франко відчуває приплив енергії [4, с. 126]. Антеївський мотив, що стосується у Франковій поезії головно образу-тотему землі-матері, відлунує у філософській наповненості природи, яка заспокоює, надає сили, дивує своєю величністю:

А кінь, як вихор, степ, як море,
Я, як пилінка на воді...
А ти, моє пекуче горе, –
В ніщо щезаєш ти тоді [9, т. 2, с. 364].

І. Франко говорить про зміни в природі, які пояснюються змінами пір року: “сей святий великий божий світ – природа” [9, т. 2, с. 25] в’яне восени і завмирає взимку, розцвітає навесні і буяє красою влітку. Але вона завжди гармонійна, чого не скажеш про внутрішній світ ліричного героя, потоптаний негативом суспільних обставин. “Тільки я не змінююсь і чую Біль незмінний, що в серці болить” [9, т. 2, с. 294], – говорить автор. Варто зазначити, що натурфілософи розуміють природу “як зразок, абсолютно досконале, як щось більш високе, що перевершує і культуру, й людство. Людині треба навчитися у природи, підкоритися їй” [8, с. 351]. І. Франко теж ставить природу в приклад своєму читачеві, протиставляє її гармонію людському хаосу. Використання контрастних картин допомагає автору показати полярність світу природи і сучасного йому людського світу. І. Франко акцентує на актуальних проблемах свого краю:

Пречудний край, Підгірський край!
Шумлять дуброви, наче рай,
Понад річки березники,
Луки зелені і цвітки,
І запах, свіжість, аж душа
У тілі радуєсь – краса,
Лиш жити б, бачиться, робить
Та в щасті господа хвалить
Хрещеним людям! Та куди!
Піди, на них ти погляди
І розпитай, як їм жиєсь,
І придивись, як їм ведєсь,
А як у твоїй груді б’є
І серце ширєє, братне,
Потіш нещасного як брат!
На всіх, на всім – біди печать! [9, т. 4, с. 367]

Так у незакінченій народній казці “Про багача, що їздив біду купувати” І. Франко зображає дисгармонію в людському житті. “В природі ясність, розкіш, краса, а спрацьований народ “неволить гризота” [9, т. 2, с. 291]. Голодна бідність, яка ненастанно кричить над душою “Хліба!”, притуплює людський слух до мови та співу природи, що здається людині мовчазною, “мов убитою” [9, т. 2, с. 292]. Поет не піддає сумніву високу акустичність матері-природи, її звукове різноманіття. Полярність природного спокою та людського хаосу спонукає ліричного героя звертатися до природи зі своїми болями:

Небо, земле і всі моря!
З глибини свого горя
Плач підношу я до вас,
Щоб вас плач той і ридання,
Образ мого страждання,
До основ, до дна потряс [9, т. 4, с. 12].

Метою, задумом своєрідного звернення-молитви є “до дна” потрясти основи природи, донести до свідомості кожного масштаби людського страждання і важливість оживлення, нових рішучих дій. Цитоване звертання І. Франко вкладає в уста Вовка із віршованої казки “Лис Микита” з сатиричною метою. Проте варто розуміти ці слова глибше, поширюючи їхній символізм до рівня суспільного. Як ліричний герой поезії І. Франка розповідає природі про свої болі, так і природа йому звіряє свої таємниці. В поемі “Ольга”, згадуючи слов’янське божество, автор каже:

Дажбожий мир на тебе, чесний зборе,
Дажбожий мир на тебе, юний княже!
.....Море,
Ліси, вітри й ціла природа каже
Мені о своїх тайнах... [9, т. 4, с. 437].

Оце взаємне спілкування природи і людини в поезії І. Франка походить ще з язичницьких часів, коли люди вважали своїми богами природні стихії, розмовляли з ними, молилися їм, їх шанувували.

Чому природа як мати дозволяє зовнішню дисгармонію? Нібито від безвиході ліричний герой запитує в себе, неначе дорікаючи природі. Над цією темою І. Франко роздумує в поезії “Мамо-природо!..”. Це свого роду вільні думки поета на “вільному повітрі”^{*}. І. Франко позитивно оцінює дари природи, які отримує людина: життя, відчуття вічності, безмежності. Водночас саме життя не вічне, а складається з коротких моментів. Отож природа, розпалюючи у душах людей “дивні огні” і даруючи бажання, одночасно “лиє на них дійсності воду холодну, кує їх у матер’ялізмі кайдани, розчаруванням цупко обпалює крила” [9, т. 3, с. 33]. Автор говорить про те, що є для нього прерогативою, а це внутрішня

---

^{*} Поезія “Мамо-природо!..” міститься в циклі “В плен-ері” збірки “Із днів журби”. Пленер (з французької – plain air) – вільне повітря, що у часи І. Франка означало живопис на відкритому повітрі. Пригадаймо, як І. Франко все життя роздумував на “вільному повітрі”.

душевна гармонія людства. Поет, звертаючись до природи, ніби радить їй сублімувати свою енергію, переключивши вектор уваги зі світу зовнішнього на внутрішній світ людини:

створити рай такий, як слід:
не дерева, грушки, і ябка, й фіги,
а рай в його нутрі,
гармонію чуття і волі,
думок і діл, бажання і знання [9, т. 3, с. 34].

Таке звертання–прохання–пораду ліричний герой робить на правах того, що надає природі статусу матері. Крім того, люди “відкрили власну душу, заглянули у верстат своїх думок, свого чуття, бажання і змагання, і там твою пізнали руку, мамо, твої закони” [9, т. 3, с. 34]. Тут наближаємося до епіцентру Франкового філософського висвітлення образу природи – майже тотожність законів природних і законів розвитку суспільства та навіть людської душі. Адже “ми вічність носимо в душі; нехай життя – борба, жорстокі, дикі лови, а в сфері духа є лиш різномірність!” [9, т. 3, с. 36]. Поет прагне, щоб кожна людина в будь-якому моменті бачила “вічності брильянт”, намагаючись мислити глибше, символічніше, філософічніше. Зовнішньо, на думку І. Франка, “творча кар’єра” природи закінчена, бо “що ти [природа] могла найвищого створити – се чоловік”. В цьому виявляється ще одна визначальна риса Франкової натурфілософії – антропоцентризм чи антропоморфізм. “Франко трактує природу як цілісний організм, – зазначає М. Ткачук, – в якому все взаємопов’язане і панує вічний дух субстанції. Для нього світ людини і світ природи взаємозалежні, а це допомагає поетові відчутти динамізм розвитку світу, його відкритість для постійних оновлень” [6, с. 48]. Взаємозалежність обох світів: людського та природного, властиво, виявляється у тому, що людина є центром світу природи, її архітвором. Епітети, які використовує І. Франко, вживаючи найвищий ступінь порівняння прикметників, підкреслюють місце людини серед інших природних творінь: найвище, найкраще, найніжніше, найліпше, те, чим би могла природа величатись віковично. Антропоцентризм натурфілософії І. Франка виявляється не лише в поезії “Мамо-природо!..”. Такі творчі надбання поета, як вірші “І знов рефлексії! Та цур же їм!”, “Говорить дурень в серці своїм”, “Нема, нема вже владаря грізного”, “В природи нема ні ядра, ні лупини...”, “Гадки над мужицькою скибою” та поема “Смерть Каїна” висвітлюють систему природного світу, ядром якого є людина. Поет говорить тут про людину як “пана всіх творів, властивця природи” [9, т. 1, с. 87], “царя всіх творів” [9, т. 1, с. 392], “природи королеву” [9, т. 2, с. 336], як про істоту, яку Бог “создав на свою подобу”, і це була “найвища проба” [9, т. 3, с. 161]. Жодне створіння не стоїть на одному щаблі з людиною в світі природи:

Ти сам один в природі тій величній,
Мов принц в заклятім місці у казках... [9, т. 3, с. 14].

Водночас І. Франко застерігає, що бути створеним на людську подобу зовнішньо ще не означає бути людиною, архітвором та ядром природи. Тут домі-

нантними стають натурфілософські питання суті буття, які кожен повинен ставити перед собою, аби бути гідним звання людини:

Ти тільки над тим сильно думай щоднини,
Чи сам ти ядро, чи лупина [9, т. 2, с. 365].

Наскрізь філософська поезія “Човен” демонструє дуалістичну суть природи:

Що ж тут думать, що тужити, що питатися про ціль?
Нині жити, завтра гнити, нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,
А в кінці мене цілого знов для себе відбере [9, т. 1, с. 65].

Тут природа є стихією, що дає життя і водночас забирає тіло назад. Б. Тихолоз акцентує “увагу на часто зустрітій у Франка пантеїстичній, орфічно-піфагорейській чи радше буддійсько-індуїстській за генезою ідеї повернення в коловороті матерії до початкового стану, злиття з природою, розчинення в нірвані небуття” [5, с. 126]. “Пісня геніїв ночі” виводить філософію образу природи як вічного зв’язку життя і смерті:

Припадь істотою цілов
Природі до грудий,
Туди верни, відкіль прийшов,
Напій безсмертя пий!
Почате в бою тіло те
Знов в вир бездонний пхни,
Що вічно смерть з життям плете, –
Засни! Засни! Засни! [9, т. 1, с. 51].

Мотив вмирання і народження тут трансформується в антеїзм, притаманний ще образу землі-матері. “Природі-мамі до грудей прилинь” [9, т. 3, с. 21] і наберешся сили для майбутніх дій – констатує ліричний герой.

Іноді символіка образу природи в поезії І. Франка виявляє амбівалентний характер: це і стихія оновлення і оживлення, гармонії, спокою, вічності і безмежності, і водночас “мати-природа милосердна і жорстока, та, що манить і жахає, та, що пестить і калічить своїх дітей” [3, с. 317]. І. Франко також помічає те, що часом “природа нам ворожа” [9, т. 2, с. 209]. Все ж загалом поет ставить динамізм природи в приклад людині. Природа “ненастанно працює” [9, т. 3, с. 50], і людина також повинна проводити свій час, працюючи на користь інших.

Протягом життя І. Франко, як ліричний герой його легенди “Святий Валентій”, спостерігав та аналізував “зв’язки ті таємні між людським тілом і його життям А безконечним творенням природи” [9, т. 4, с. 15]. Свої спостереження і думки поет виливав на папір, мимоволі створивши власну натурфілософію.

1. *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т. М., 1865–1869. Т. 1.

2. *Волкова Т.* Філософська лірика: до проблеми пошуків філософських і теоретичних // Радянське літературознавство. 1983. № 1.

3. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. М., 2000.
4. Попович К. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упорядн. М. Гнатюк. Львів: Каменяр, 1997.
5. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії (студії). Львів, 2005.
6. Ткачук М. Лірика Івана Франка. Тернопіль. К., 2006.
7. Тютчев Ф. Полн. собр. стихотворений. Ленинград, 1957.
8. Філософія: Підручник для вищої школи / За заг. ред. В.Г. Кременя, М. Горлача. Харків, 2004.
9. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976–1986.

THE ARCHETYPE OF MOTHER NATURE IN POETIC WORKS OF IVAN FRANKO

Lidiya Verbytska

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The Philosophy of the archetype of mother nature in the poetic works of Ivan Franko is traced in the article; interdependence of the natural and human worlds within Franko natural philosophy is also explored here.

Key words: archetype, dualism, natural philosophy, personification, polarity, polyvalence.

АРХЕТИП МАТЕРИ-ПРИРОДЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ИВАНА ФРАНКО

Лидия Вербицкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье прослежена философия архетипа матери-природы в поэтическом творчестве И. Франко, исследовано взаимозависимость естественного и человеческого миров в пределах натурфилософии писателя.

Ключевые слова: архетип, дуализм, натурфилософия, персонификация, поливалентность, полярность.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2009

Прийнята до друку 20.10.2009